

„Egyszóval... a költészet” – Arany-verselemzések

Arany János szerepe az irodalomoktatásban megkérdőjelezhetetlen, mással nem helyettesíthető. Születésének bicentenáriuma megfelelő alkalmat teremtett arra, hogy, miként Milbacher Róbert fogalmaz, a „kissé avíttasnak, és valljuk meg, kicsit unalmasnak tartott szerző életművét”, költészetét új perspektívából szemlélve rájöhessünk, Arany Jánosnak a magyar irodalomban betöltött szerepét nem kizárólag a múltból táplálkozó hagyománytisztelet indokolja. E szemlélet újraformálására vállalkozik az alábbiakban ismertetett „Egyszóval... a költészet” – Arany-verselemzések című tanulmánykötet is.

Arany 200. születésnapjának alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeum 2017 májusában nyitotta meg az *Őnarckép álarckokban* című kiállítását, mely amellett, hogy a költőóriás pályáját mutatja be életrajzi rendet követve, értelmezi az Aranyhoz kapcsolódó kultusz létrejöttét, valamint megvizsgálja és szemlélteti Arany sokszínűségét, szerepbéli változatosságát. Az alábbiakban bemutatott kötet az említett kiállítás által az életműből kiemelt versek értelmezésére fókuszál. A 2018-ban, a PIM gondozásában megjelent kötet célja az, „hogy az Arany-irodalom legfrissebb eredményeinek figyelembe vételével egyszerre újítsa meg, frissítse fel a szövegek értelmezését, és kínáljon fel lehetőségeket az életmű egészének megértéséhez.” Vaderna Gábor bevezetője – *Arany bűvész* címmel – emellett hangsúlyozza, hogy a kötet a szélesebb nyilvánosságon túl az iskolai oktatás számára kívánja közvetíteni a legújabb kutatásokat, teszi ezt úgy, hogy mind a szövegek kiválasztását, mind a kötet egészének szerkesztését a pedagógiai hasznosíthatóság szempontjából végzi.

Vaderna bevezetőjét Szilágyi Márton Arany-életrajza követi, mely a hagyományos biográfiákkal szemben a költő életútját determináló társadalomtörténeti kérdéseket járja körül. Ezen újító törekvésnek köszönhetően a dátumok, helyszínek,

főbb életesemények szikár felsorakoztatása helyett az olvasó megértheti a költő egyes élethelyzeteiben motiváló belső késztetéseit, a döntési kényszerekben hozott választások mozgatórugóit, mindezt a költővé válás távlatából értelmezve. Az életrajz olvashatóságát segíti elő a társadalomtörténeti nézőpont érvényesítése (olyan kérdések bemutatásakor, mint például a nemesi öntudat és a paraszti létforma között húzódó feszültség, a többször véglegesnek és megrekedtnak tűnő társadalmi státuszról történő kimozdulás lehetőségei, vagy az irodalmi életben való elismertség identitásformáló hatása), az Arany-szemléletekből idézett részletek beépítése, az életpályának a nagyközönség számára kevésbé ismert elemeire való elemző ráközelítés.

Ha az olvasó mégis hiányolná Arany János életének főbb eseményeit időrendbe szedve, az életrajz után egy kihajtható, négy oldalas idővonalat talál, amely a költő életére vonatkozó dátumok mellett a kor lényeges, az életrajzhoz szinkron kötődő történelmi, irodalomtörténeti, művészettörténeti adatait is tartalmazza, mindezt illusztratív ábrákkal kiegészítve. Ez az idővonal a diákok számára is rendkívül látványos összefoglalót nyújthat.

Az életrajzot nyolc tanulmány követi, melyek az iskolai oktatás szempontjából közismertebb (pl. *Toldi, Ágnes asszony*),

valamint ritkábban tanított (pl. *Buda halála*, *Vojtina Ars poeticája*) műveket értelmeznek új megközelítésből. Ezen írások mindegyikének szerzője tanár vagy a közoktatás iránt elkötelezett egyetemi oktató, ami szintén támogatja a közérthetőség és az iskolai alkalmazhatóság megfogalmazott céljait. A tanulmányok a költői életműnek eltérő szegmenseiből merítenek, ezáltal Arany műfaji, tematikai, poétikai sokszínűségét hivatottak bemutatni. A kötet záróesszéje, Szabó T. Anna munkája végül az „Eleven-e Arany János?” kérdésre keresi a választ, miközben megvizsgálja, miképpen él ma is köztünk a költő, s művei miként formálják a magyar költészet szemléletét, nyelvezetét, motívumrendszerét.

Mielőtt rátérnék a szövegelemzések és az esszé tartalmi bemutatására, fontosnak tartom kiemelni a kötet formai kivitelezésének különlegességét. Németh Zoltán borítóterve és az egyes elemzésekhez kapcsolódó illusztrációi modern szemléletes-séggel idézik fel az Arany János-i szövegvilágokat, miközben a kötet egészének fekete-fehér-zöld színárnyalataival, a térelválasztó elemként funkcionáló fóliapapírokkal együtt egységes külsőt biztosítanak a kötet egészének, ezáltal növelve a beavatódás érzetét Arany költészetébe. E kötet igényes tudatossággal szerkesztett kompozíciójának másik sajátossága, hogy

Melyik más mű képezhetné a kötet első szövegelemzésének alapját, mint a Toldi? Arató László középiskolai tanár a következő kérdés köré építi fel írását: „Miféle történet is valójában a Toldi?”, azt vizsgálja tehát, milyen műfaji hagyományok érvényesülnek Arany János talán legismertebb alkotásának értelmezésekor, s ezeket milyen inter- és paratextuális, valamint szövegen belüli poétikai és tematikus elemek támasztanak alá. Arató rávilágít a Toldi szövegének a dráma műnemi sajátosságait idéző jellegére, Aranyt a „jelenetkezés nagymestere”-ként, sőt némi tudatos túlzással élve a „legnagyobb magyar drámaíróként” aposztrofálja, aki – köztudomásúan – egy drámát sem írt.

a verseket elemző tanulmányok mindegyikének terjedelme hét oldal, az utolsó lapon zöld háttérrel olvasható a bázisszöveg vagy annak egy részlete, ami megkönnyíti az elemzés olvasását, megértését. Emellett az írásokba beillesztett idézetek félkövér és margóig futó szedése, a könnyen

olvasható betűtípus, a szellős szövegelrendezés, valamint a további képanyag is azt idézik elő, hogy az olvasó elfelejti, hogy egy tanulmánykötetet tart a kezében, ehelyett egy, az Arany-költemények által fejezetekre osztott novelláskötet olvasásának attitűdjét ölti magára.

Az említettekkel összefüggésben a tanulmány továbbá arra is vállalkozik, hogy felszámoljon olyan, a szöveg több évtizedes tanítása során megmerevedett konvencionális értelmezéseket, mint például a „farkaskaland” epizodikuságát. A tanulmány rámutat a *Toldi* szövegének szigorú ok-okozati rendjére, a farkast és a bikát legyőző jeleneteknek a szövegben elfoglalt szervességére, kihagyhatatlanságára. A tanulmány utolsó sorai további elemzendő kérdéseket vetnek fel (pl. az állatmotívumok szerepével kapcsolatban), melyek kibontására a kötet keretein belül, sajnos, nincs mód.

A *Bolond Istók* jellemzően nem tananyag az általános és középiskolákban. Z. Kovács Zoltán tanulmányában a következőt írja erről az elbeszélő költeményről:

„Arany János irodalomtörténetileg egyik legnehezebben megragadható és ezzel összefüggésben egyik legmodernebb műve.”, majd felteszi a kérdést: „Mit is értünk egyáltalán Arany Bolond Istók-ján?” A szerző Arany művének igencsak komplikált keletkezési körülményeinek felvázolásából indul ki annak érdekében, hogy megvizsgálja, mennyiben tekinthető töredékesnek a verses regény. A címszereplővel összefüggésben a név eredetének vizsgálata után a „bolondság” tulajdonságát értelmezi a mű egyes énekeiben, majd Bolond Istók figurájának az irodalmi hagyományban betöltött szerepét részletezi. E nézőpontot tágítva, mivel a *Bolond Istók* tekinthető az első magyar verses regénynek, rámutat a műfaj egyik sajátos összetevőjére, az „elbeszélés mikéntjének fontosságá”-ra, majd a műfaj hagyományának a magyar irodalomban való folytonosságára hoz példákat. Végül a mű zárlatát bemutatva a tanulmány szerzője levonja következtetését: a Bolond Istók nem tekinthető töredéknek, hiszen bár a két ének igen különböző, „a hangnem által egységes, önmagába visszatérő verses regényről” van szó.

Az előzőhöz hasonlóan a harmadik tanulmány is olyan mű elemzését végzi, amely a középiskolai oktatásra vonatkozó kerettantervben nem jelenik meg. Szilágyi Márton a *Buda halálát* a tervezett, de el nem készült *Csaba-trilógia* szemszögéből értelmezi, a szerző célja feltárni a motívumok vizsgálatán keresztül annak okát, vajon Arany miért nem fejezte be nagyszabású vállalkozását. Az Istenkard-metaphora tanulmányozása után a fátum működésének a keresztény világkép hiányával való összeegyeztethetőségét az elbeszélő költemény istenképének értelmezésével teljesíti ki. A hun történelem magyar nemzeti keretek között történő interpretációjával az egyén választásának döntő jelentőségére irányítja Szilágyi a figyelmet, amikor a címszereplő Budának és testvérének, Etelének konfliktusát részletezi. Miután Arany nemzeti kontextusba illesztette művét, az európai hagyományba ágyazása, ezzel a szöveg eposzként való kiteljesítése

– ahogy arra a tanulmány szerzője rámutat –, csupán kísérlet maradt.

Arany János balladaköltészete önálló, organikus egységet képvisel az életmű tanításán belül, melynek az *Ágnes asszony* az egyik leggyakrabban tanított darabja. Milbacher Róbert e balladát egyrésről a „női lét árnyoldalainak” személyes tragédia formájában történő manifestációjaként, másrésről a női alakok tetteire ható sors duális működéséket írja le, teszi mindezt egy műfaji és tematikus hagyománytörténeti keretbe ágyazva. A különböző balladai hősnők szerepét megismerve az olvasó előtt is világossá válik az, amire Milbacher már tanulmánya elején felhívja a figyelmet: „Arany János szerelmi költészetének hiányából korántsem következtethünk arra, hogy ne foglalkoztatta volna a szebbik nem.” A szerző tanulmánya a bűn és bűnhődés motívumának a hagyományos interpretációt kiegészítő értelmezési lehetőségét kínálja, amennyiben az Ágnes alakjában megtestesülő egyéni bűnösség és áldozatiság kiterjesztődik az emberi lét teljességére, így ébresztve szánalmat és a rettenettől való szabadulás igényének érzetét az olvasóban.

Arany János költészetének iskolai keretek közötti oktatása akaratlanul szűkíti a mester életművéről kialakított képet. Z. Kovács Zoltán második kötetbeli tanulmánya a költői pályát átszövő alkalmi verseket mutatja be és elemzi, ezáltal árnyalva azt az általános felfogást, mely szerint „az életmű darabjai különböző típusú háttérrel, előzménnyel bírnak”. Az *Akadémiai papírszeletek* című munka olyan szövegeket mutat be, amelyek mindegyikére jellemző a rövid terjedelem, a kéziratosság, valamint az Akadémia színteréhez való kapcsolódás. Felvetődik a kérdés, vajon ezek az alapvetően nem közlésre szánt versek tekinthetőek-e irodalmi műveknek? E kérdés nem csupán az *Akadémiai papírszeletekkel* kapcsolatban termékeny, de a „Mi az irodalom?”, „Mi számít irodalmi műnek?” iskolai témájához is hasznosítható lehet. A kötet elején található életrajzzal összhangban e tanulmány szerzője rámutat a versek keletkezéséhez vezethető

belső motivációkra, majd részletesen ismerteti a papírszeletek formai, poétikai sajátosságait. Ezen írások lehetőséget kínáltak Aranyra arra, hogy a mindennapjait átjáró feszültségeket megfogalmazza, ironikus-humoros hangvétellel kifejezve feldolgozza, így a költemények, már csak rövidségük miatt is, remek kiegészítői lehetnek a magyarórán központi helyet elfoglaló Arany-műveknek, oldhatják az iskola által olykor túl komolynak ábrázolt Arany-képet.

Arany nagykorúsi pályaszakaszaának egyik meghatározó versét, az *Ősszel* című művet Pethőné Nagy Csilla tankönyvíró és középiskolai tanár elemzi abból a szempontból, hogy a nagykorúsi lírára jellemző elégikus hangvétellel és keserű iróniával megrajzolt értékhányos jelenábrázolást milyen élettapasztalatok ihlették. A homéroszi és az ossziáni világrendek szövegszinten folytonosan megmutató dichotómiájának értelmezésével feltárul a történeti olvasat szükségessége, ahogy Pethőné Nagy Csilla fogalmaz, e korszak „lírájának jellege minden bizonynyal összefügg a modernitást előlegező korszakváltással, melynek során felbomlik az egészsvű világkép [...], alapvető tapasztalattá válik a külső és belső világ egységének elvesztése”. Az idő- és érték-szembeállítás ismert verstípusainak szemléletes példáját nyújtja az *Ősszel* című költemény, s e tanulmány elolvasása után a tanórai beépítése szinte magától értetődő lesz.

Ahogy láttuk, a kötet tanulmányának mindegyike tájékoztat valamilyen aspektusból Arany János költészetének az irodalomtörténeti hagyományban elfoglalt helyéről, a költő által választott műfajoknak (pl. a verses regénynek), a versek főbb alakjainak, így például *Ágnes asszonynak*, *Bolond Istóknak* az utókor irodalmában betöltött szerepéről, továbbéléséről. Vaderna Gábor sem tesz másként, amikor Vojtina Mátyásnak, a „füzfapoétának” intertextuális kapcsolódáspontjait ismerteti a *Vojtina Ars poetica* című vers elemzése kapcsán. A pesti anekdotakincsből érkező Vojtina alakja

lehetőséget teremt Arany (és mások) számára az ars poetica műfajából adódó önreflexív megnyilatkozásra, miközben a művésszé válni képtelen Vojtina versbeszélőként való szerepeltetése megkérdőjelezi, elbizonytalanítja e szövegek igazságtartalmát. E kettős, első ránézésre egymást kizáró ellentmondás árnyalására vállalkozik a tanulmány szerzője. A költészet esszenciáját megfogalmazó, egyben a kötet címadó sorát tartalmazó versszak is felveti a vers, illetve a költészet egészének lényegi dilemmáját: „hazudnak-e a költők?”

A kötet utolsó szövegelemző tanulmánya az *Őszikék* ciklus egyik versének, a *Tamburás öregúr*nak a költészet és zene viszonyát előtérbe helyező elemzésére vállalkozik. Kucserka Zsófia a Kapcsos könyv filológiai háttéréből és az ahhoz kapcsolódó hagyományos értelmezésekből kiindulva kívánja módosítani azt a kötettről alkotott közkeletű nézetet, mely szerint Arany kései versei elsősorban a nyilvánosság, a közösségi költői szerep kizárásának céljával íródtak. Arany muzikalitását, költészetének gyakran zenei, népzenei ihlettségét az életmű egyes állomásaihoz köti a szerző – újabb izgalmas adalékokkal szolgálva az életrajzhoz –, miközben a befogadó oldalát sem zárja ki az értelmezésből. A szöveget az Orpheusz-hagyományba illesztő verselemzés kontinuitást teremt Balassi *ad notam* jelzésű versei és Arany költészete között.

Napjaink irodalomoktatásának egyik lényegi kérdése, miként tudja a tanár a kerettanterv által meghatározott kötelező minimumot megtanítani az érettségiig úgy, hogy még a huszadik század második felének irodalmára, illetve a kortárs művek oktatására is jusson idő. Az e problémát feloldó talán leginkább bevett gyakorlat az, amikor a tanár a klasszikus művekkel párhuzamosan ismerteti meg kortárs intertextusokkal diákjait. A kötet záró esszé széles tárházát adja azoknak a szerzőknek és műveiknek, melyekben felfedezhető Arany hatása, és ezzel kiváló segítséget nyújthat tanároknak és tanulóknak egyaránt. Szabó T. Anna írása

Arany János utóélete címmel több mint húsz költő tollából kínál Aranyt idéző sorokat. Számos szerző (a teljesség igénye nélkül: Babits Mihály, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Vas István, Jékely Zoltán, Takáts Gyula, Gergely Ágnes, Szilágyi Domokos, Kovács András Ferenc, Szabó Lőrinc) munkásságát részleteiben is bemutatja, rávilágít az Arany-hatásra, mely hol tematikusan kapcsolódik Arany költészetéhez, hol nyelvezetében, szóhasználatában vagy „vágásaiban és gondolatugrásaiban” idézi a mestert, vagy a költő különböző szerepei által felelevenített szemléletmódra reagál. Ezáltal rávilágít az intertextualitás működési mechanizmusára, annak korántsem mindig tudatos voltára, rákérdező és reflektáló jellegére. Az esszé szerkezeti ívét a felsorolt szerzők Aranyhoz és egymáshoz való kapcsolata határozza meg, a lezárást Szabó T. Anna mestere, Géher István, illetve saját maga Aranyhoz fűződő viszonyának exponálása adja. A felsorolt szerzők és műveik, a meglévő szövegérintkezések teremtik meg a folytonosságot Arany és

a jelenkor irodalma között, Arany tehát kortárs költő, közöttünk él, jelenünk az ő jelene is, vagy miként Szabó T. Anna fogalmaz:

„A dal nem vész ki.
Igen.
»Mindvégig«.
A halálig és tovább.
A költő terem, mint az Isten,
mert igéje által újra és újra feltámad.”

Vaderna Gábor (2018, szerk.). *„Egyszóval... a költészet” – Arany-verselemzések*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.

Irodalom

Milbacher Róbert (2017). Arany-metszés – Kétszáz éve született Arany János. *Élet és irodalom*, 59(9), 9.

Kodácsi Boglárka

Eötvös József Gimnázium